

ODRŽIVOST U VISOKOM OBRAZOVANJU – POREĐENJE AZIJSKO PACIFIČKOG REGIONA I SRBIJE

SUSTAINABILITY IN HIGHER EDUCATION - COMPARISON OF THE ASIA-PACIFIC REGION AND SERBIA

Đukić Gordana | Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet Beograd | gordanadkc048@gmail.com

Ilić Biljana | Megatrend univerzitet, Fakultet za menadžment Zaječar | biljana.ilic@fmz.edu.rs

UDK: 378.147:502.131.1
502.12

Sažetak

Čovečanstvo počinje polako i bolno da shvata da je održivost jako komplikovana u trenutnim obrascima ljudskih života. Koliko je čovek nemoćan pred prirodom svedoči činjenica, da milijardu puta manji neprijatelj (virus) može pred ispit staviti sve tekovine dosadašnje civilizacije. Bez obzira na ekološke i humanitarne probleme, postoji nada da će čovek moći da reaguje na pravi način, uz veće razumevanje dinamike prirodnih ali i društvenih procesa. Dakle, da bi se opstalo, potrebno je proširiti znanja, potrebno je naći pravi put ka održivosti. Širenje znanja potpomaže podizanju ekološke svesti čoveka, te je neophodno još u samom početku edukacije svake jedinice, uvesti saznanje o održivom razvoju i o putevima istog. Stasavanjem jedinice, znanje je potrebno uvećavati do momenta opredeljenja samog čoveka za višom edukacijom. Rad predstavlja skroman doprinos u dostizanju puta održivosti, ukazujući na značaj obrazovanja u visokoškolskim ustanovama sa ciljem shvatanja važnosti koliko je čovek neodvojiv od prirode i koliko od nje zavisi. Stoga autori u radu predstavljaju praksu visokog obrazovanja u zemljama azijsko-pacifičkog regiona, usmerenu na razumevanje značaja visokog obrazovanja za održivi razvoj. Autori će se osvrnuti na visoko obrazovanje u Srbiji kao i na način na koji se podstiče shvatanje održivosti u obrazovanju.

Abstract

Mankind is slowly and painfully realizing that sustainability is very complicated in the current patterns of human lives. The fact that a billion times smaller enemy (virus) can put all the achievements of the previous civilization to the test testifies to how powerless man is before nature. Regardless of environmental and humanitarian problems, there is hope that man will be able to react in the right way, with a greater understanding of the dynamics of natural and social processes. So, to survive, it is necessary to expand knowledge, it is necessary to find the right path to sustainability. Dissemination of knowledge helps to raise the environmental awareness of man, and it is necessary at the very beginning of the education of each individual, to introduce knowledge about sustainable development and the ways of the same. With the maturation of the individual, knowledge needs to be increased until the moment when the person himself decides on higher education. The paper represents a modest contribution to achieving the path of

sustainability, pointing out the importance of education in higher education institutions with the aim of understanding the importance of how inseparable man is from nature and how much he depends on it. Therefore, the authors present the practice of higher education from the countries of the Asia-Pacific region, aimed at understanding the importance of higher education for sustainable development. The authors will refer to Higher Education in Serbia as well as how the understanding of sustainability in education is encouraged.

Ključne reči: *civilizacija, ekološki problemi, širenje znanja, visoko obrazovanje, azijsko-pacifički region, Srbija*

Keywords: *civilization, environmental problems, dissemination of knowledge, higher education, Asia-Pacific region, Serbia*

JEL klasifikacija: I23

Uvod

Neretko se pojam održivog razvoja vezivao za ekološke projekte koji su pak vezivani za zaštitu životne sredine, očuvanje biodiverziteta, reciklažu i slično. Sve pobrojano spada u domen održivog razvoja, ali je potrebno da se isti shvati kao pokušaj da se na svetskom nivou deluje usklađivanjem tri stuba održivosti: ekonomskog, ekološkog i socijalnog. Inicijativa kao koncept, potekla je od Organizacije Ujedinjenih Nacija još 1987. godine, prema dokumentu „Zajednička budućnost“ u kome je norveška političarka i lekar Gro Harlem Bruntland, navela neke od opštih preporuka održivog razvoja. U tim preporukama je neophodno uskladiti ekonomiju i ekologiju sa društvenim uslovima života [1].

Ekonomski indikatori i ekološki ciljevi su suprotstavljene vrednosti jer je cilj ekonomije što veći prihod i što veći obim, dok su ekološki ciljevi upravo smanjenje negativnih čovekovih aktivnosti i svođenje zagađenja prirodne sredine na minimum. Idealno za ekologiju je nepostojanje bilo kakve civilizacijske „savremenosti“, pre svega proizvodnje, gašenje fabrika, prestanak crpljenja neobnovljivih elemenata i njihova prerada. Međutim, za ekonomiju je svakako pogubno „prestati sa proizvodnjom“. Održivi razvoj bi trebalo shvatiti kao društveno-ekonomski i kulturni napredak, koji čovekove negativne aktivnosti smanjuje u skladu sa kapacitetima životne sredine. Budućnost novih, dolazećih generacija ne sme biti dovedena u pitanje kao ni njihova prava na sve tekovine, bilo prirodne bilo društvene, na koje sadašnje generacije imaju pravo. Dakle, ističu se dva glavna principa: racionalnost i solidarnost. Održivi razvoj se može nazvati i humani razvoj koji daje rešenja savremenoj krizi čovečanstva i omogućava dalji opstanak istog. Do izražaja dolazi održivost u socijalnom smislu koja pokušava da smanji jaz između bogatih i siromašnih regiona u svetu, te da omogući pravilnu raspodelu rezultata rada i svetskog bogatstva [2]. Održivim razvojem se smatra ravnoteža uspostavljena kod potrošnje resursa i mogućnosti sistema prirode da te resurse sačuva za budućnost [3].

U situaciji u kojoj se čovek trenutno nalazi, održivi razvoj se može tumačiti i definicijom pojma neodrživog razvoja koja naglašava da je „neodrživost razvoj nakon kojeg ekološka šteta kažnjava privredni rast“ [4]. „Ukoliko razvoj podrazumeva uvećanje blagostanja onda održivost podrazumeva nesmanjivanje tog blagostanja kroz vreme“ [5]. Održivi razvoj pretpostavlja i zagovara odgovornost u ponašanju prema budućim generacijama bez obzira što budućni naraštaji nemaju pravo glasa i danas ne mogu biti kreatori aktuelne politike“ [6]. Kako bi čovek današnjice omogućio budućnost onima koji dolaze, neophodno je da podiže svoju ekološku svest. Obrazovanje, posebno sistem višeg ili visokog obrazovanja predstavlja avangardu vizije i mudrosti, a njegove osnovne vrednosti ukazuju na potencijalnu lidersku ulogu koju ima u savremenom društvu i u podizanju ekološke svesti čovečanstva. Autori pokušavaju da ukažu na međuzavisnost sistema visokog obrazovanja i održivog razvoja. U funkciji održivosti, visoko obrazovanje bi trebalo da ima glavnu ulogu i da bude glavna potpora. Ovu međuzavisnost bi mogao da ilustruje primer iz mnogih zemalja. Naime, iskustvo moćne integracije obrazovanja i održivog razvoja ukazuje na

značaj takozvanog „humanog kapitala“ koji bi se morao naći u održivom razvoju na duže staze. Humani kapital predstavlja socijalnu komponentu i proizilazi iz obrazovanja sa ciljem da služi ekonomskoj i ekološkoj kategoriji održivosti. Humani kapital podrazumeva ljudsko ponašanje, kao i deljenje i transfer znanja.

Rad daje osvrt na neke od zemalja azijsko-pacifičkog regiona koje ulažu napore za uvođenje održivih inovacija u visokom obrazovanju. Obuhvaćene su zemlje od istočne i južne Azije do ostrva Pacifik, neke zemlje iz Japana, Indije, Filipina, Kine i Tajvana. Pogled na visoko obrazovni sistem pomenutih zemalja daje doprinos naučnim diskusijama o održivosti i strateškim promenama u obrazovnoj sferi. U kontekstu rada je iskazan napor ovih zemalja, za usvajanjem inkluzivnog pogleda na pojam „održivost“, pri čemu se ona shvata kao proces učenja ali i kao termin sa promenljivim i osporavanim značenjima [7]. Autori teže da uključe i prikažu integrisani pogled na prirodu i svrhu visokoškolskih ustanova u zemljama azijsko pacifičkog regiona ističući značaj „obrazovanja za održivi razvoj“ (ESD) i sa njim usklađenu viziju strateških promena u obrazovnim sistemima.

Rad daje osvrt na upravljanje životnom sredinom i korporativno poslovanje visokoškolskih ustanova, kao i na njihovu osnovnu akademsku delatnost. U radu se ističe značaj uspostavljanja „zelenog okupljanja“ u kampusima projekata za promociju međusektorskog partnerstva, sticanjem novih nastavnih i istraživačkih inicijativa, kao i strateških napora određenih zemalja za efikasnim integrisanjem održivosti i visokog obrazovanja. Zemlje azijsko-pacifičkog regiona su na vreme shvatile da kao jedinke malo toga mogu postići kako bi se učvrstile na putu održivosti. Stvorivši mrežu povezanih visokoškolskih institucija, ove zemlje su uspele da svoje visoko obrazovanje stave u službu održivog razvoja i shvate značaj istog. Autori nastoje izvući pouke, otkriti kritične faktore za uspeh i razumeti promene koje su se dešavale u zemljama azijsko-pacifičkog regiona ali i u Srbiji kada je u pitanju visoko obrazovanje. Srbija je takođe nekada bila deo velike države, Jugoslavije, te na jedan način autori sa nostalgijom teže da ukažu na značaj zajedništva za čitav region Balkana. Autori veruju da bi bilo mnogo bolje da su nekadašnje članice Jugoslavije, danas posebne države ipak ostale zajedno i pokušale da utru put ka održivom razvoju. Na taj način bi bile u mogućnosti da mnogo lakše usklade ekonomiju i ekologiju sa socijalnom komponentom održivosti. Autori žele da ukažu na dobru praksu visokog obrazovanja i održivog razvoja u azijsko-pacifičkom regionu, sa namerom da inspirišu i informišu društvo u Srbiji za primenom te prakse u okviru vlastitog visokog obrazovanja.

Pregled literature autora azijsko-pacifičkog regiona

Bližim istraživanjem specifičnih društava poput društava zemalja u azijsko-pacifičkom regionu, može se steći bolji uvid za razvoj održivosti i održivih inovacija u visokoškolskom obrazovanju. Pionirski odgovori stigli su u vidu naučnih radova autora iz ovog regiona, koji su objašnjavali dobru praksu i osvetljavali buduće puteve razvoja, dotičući se kritičnih pitanja održivosti. Naučna istraživanja pacifičkog regiona bazirana su na problemima poput specifičnosti lokacije, izvora finansiranja, strukturnih barijera i angažovanja zainteresovanih strana kako unutar države (između resornih ministarstava ili državnom podrškom) tako i među državama.

Autori Nomura i Abe ispitivali su glavne inicijative za održivi razvoj u japanskom visokom obrazovanju sa posebnim fokusom na podršku vlade, odnosno na usklađivanju nacionalnih pristupa održivosti sa institucijama visokog obrazovanja [8]. Naime, visokoškolske ustanove u Aziji i Tihom okeanu težile su održivosti uz pomoć i uz saradnju vlada ovih zemalja. Napori su se ogledali u nastanku određenih obrazovnih međunarodnih „mreža“ u oblasti obrazovanja. Na primer, Institut za napredne studije Univerziteta Ujedinjenih nacija, sa sedištem u Japanu, razvio je dve međunarodne mreže za obrazovanje za održivi razvoj (OOR) i to promovisanjem održivosti u postdiplomskom obrazovanju (ProSPER.Net mreža) i kroz mrežu regionalnih centara za stručno usavršavanje, u koju su bile uključene mnoge visokoškolske ustanove. Takođe, UNEP-ov Regionalni ured za Aziju i Pacifik (UNEP-ROAP) sa osam visokoškolskih ustanova u ovom regionu

pokrenuo je UNEP-ov azijsko-pacifički regionalni univerzitetski konzorcijum (RUC) sa ciljem interdisciplinarnе saradnje u obrazovanju i istraživanju. Bilo je i nekoliko subregionalnih napora. Na primer, zemlje članice ASEAN asocijacije su se angažovale za OOR na osnovu Akcionog plana obrazovanja za životnu sredinu ASEAN-a od 2008. do 2012. godine, koji je nastao globalnom težnjom za OOR (UN DESD). Pacifičke ostrvske nacije su svoju održivost, kao i OOR ojačale Pacifičkim regionalnim programom za zaštitu životne sredine (SPREP) i Forumom Pacifičkih ostrva (PIF) [9].

Autori Corcoran i Wels akcenat su stavili na politiku i praksu, koje su proizišle sa univerziteta ostrvskih zemalja Južnog Tihog okeana [10]. Ove zemlje su održivosti pristupale uvažavanjem geografskog i kulturnog konteksta, kao i rešavanjem izazova zaštite prepoznatljivih autohtonih tradicija, odnosno sorti. Autor Elias analizirao je nacionalnu politiku Indije ispitujući uspešnost napora za integrisanjem održivosti sa nastavnim planovima u obrazovanju ali i značaj razvoja lokalnih projekata kao i projekata usmerenih na širu zajednicu, koji su takođe imali za cilj implementaciju održivosti u nastavne planove [11].

Niu i kolege su istakli ključne kineske inicijative za implementaciju ciljeva održivosti u nastavnim programima u takozvanim zelenim kampusima, smatrajući da su zeleni kampusi neophodni za OOR [12]. Na Filipinima, Galang je analizirao inovativni projekat „zelenih“ škola, procese akreditacije za pristup održivosti, uzimajući u obzir sektorski potencijal i ključne izazove privrede [13]. Autori Mochizuki i Fadeeva ispitivali su ulogu politike u finansiranju zelenih inicijativa u visokoškolskim institucijama na Tajvanu, ilustrujući tajvanski program održivosti zelenih kampusa, poboljšanjem razmene informacija o održivosti i razvojem nastavnih programa koji su bazirani na održivosti [14]. Radovi pomenutih autora su omogućili poređenje niza strateških izazova za visoko obrazovanje i pokušaje da se na iste odgovori. U tim radovima, uloga vlade i njen značaj za kreiranje politike koja promovira održivi razvoj, stavljeni su u središte pažnje. U Japanu, Indiji i Tajvanu, finansiranje od strane vladinih agencija bilo je presudno za implementaciju održivosti u visokoškolskim ustanovama. Međutim, autori su takođe skrenuli pažnju na činjenicu postojanja značajnih razlika između želja za političkim delovanjem i stvarnosti, u odnosu na postizanje ciljeva održivog razvoja i obrazovanja za održivi razvoj. Izveštaj o globalnom napretku za DESD, odnosno za dekadu obrazovanja za održivi razvoji iz 2009. godine, ukazao je da je najveći problem napretka održivosti proizišao iz smanjene ili nedovoljne međusektorske komunikacije unutar samih zemalja [15]. Japan i Tajvan su uključivanjem vladinih međusektorskih odeljenja za promociju održivog razvoja u obrazovanje, poboljšale sintezu i saradnju među obrazovnim institucijama [16].

Jedan od ključnih izazova u toku prve dekade 21. veka u zemljama Azijsko pacifičkog regiona, bio je zasnovan na potrebi za razvojem održivosti bazirane na specifičnim lokalnim karakteristikama regiona i akademskim snagama visokoškolskih institucija, a ne na generičkim pristupima. Tako su autori Corcoran i Wels, uzevši u razmatranje dimenziju vlade, ukazali na bitnu ulogu kulturnih parametara i društvenih prioriteta u odnosu na održivost visokog obrazovanja, dok su autori Mochizuki i Fadeeva istakli potrebu za odgovorima visokog obrazovanja prilikom praktičnog rešavanja lokalnih problema, odnosno na mogućnosti ostvarenja u praksi onoga što bi se kroz visoko obrazovanje postiglo. Autor Elias, ukazao je na načine na koje se u Indiji održivost vezala sa dugogodišnjim intelektualnim i političkim pokretima, dok su autori Nomura i Abe ukazali na korišćenje posebne ekspertize lokalne održivosti u cilju pronalaženja odgovora na pritiske globalne konkurencije (prisutne i među univerzitetima). Autor Galang je ukazao na preliminarne zaključke iz projekata zelenih škola, smatrajući da su institucije visokog obrazovanja morale da nađu sopstvene načine za održivi razvoj. Autori Corcoran i Wels su verovali da je ceo proces pristupa održivosti trebalo povezati sa lokalnim okruženjem i institucionalnim prioritetima, ističući održive strategije univerziteta u zemljama Južnog Tihog okeana. Dakle, iz svega iznetog može se zaključiti da se u zemljama azijsko-pacifičkog regiona na održivosti u obrazovanju radilo i pristupalo kroz praksu i kroz državnu saradnju, odnosno saradnjom između samih univerziteta unutar i van država.

Održivost u azijsko-pacifičkom regionu i visoko obrazovanje

Azijsko-pacifički region je najveći „UNESCO“ region u kome živi preko tri milijarde ljudi, što predstavlja više od 60% ukupne svetske populacije. Društveno-politički sistemi u regionu se razlikuju u upravljanju i politici, kao i u istoriji koja se može svrstati u kolonijalnu i „polukolonijalnu“. Zemlje azijsko-pacifičkog regiona obuhvataju društva različitog ekonomskog spektra od bogatog Japana, do manje bogatog Bangladeša. Ipak, neminovno je istaći činjenicu da je u ovom delu sveta zabeležen najbrži razvoj ekonomije kao i ekspanzija stanovništva krajem XX veka. Društva su doživela duboke promene u svojim industrijskim obrascima i prioritetima. Neposredno pre regionalne ekonomske krize (od 1997. godine), glavni regionalni ured UNESCO-a za Aziju i Tihookean (UNESCO-PROAP, 1996.) izneo je podatak da svet nikada nije tolikom brzinom zabeležio takav rast, kao što je to zabeleženo u ovoj regiji. Izuzetna složenost ljudske i prirodne ekologije evidentna je širom regiona [17]. Primećen zbog svoje kulturne i etničke raznolikosti, azijsko-pacifički region predstavlja živo kulturno nasleđe. Duhovno bogatstvo regiona ide ruku pod ruku sa bogatim ekosistemima i prirodnim resursima - dve trećine svetskih koralnih grebena i neki od „najdubljih mora, najsušnijih pustinja i najčistijih šuma“ spadaju u ove regije [18]. Upravo zbog svog bogatstva, izazovi održivosti su bili jasni i zahtevali su hitno rešavanje problema. Glavni problemi regiona i dan-danas, ogledaju se u velikom zagađenju mega - gradova, u socijalnom uticaju radne migracije (koja je rezultat brze ekonomske tranzicije), u pretnji od povećanja nivoa mora od indijskog potkontinenta do ostrva u Pacifiku i u poteškoćama u održivom razvoju ekonomije, pod sve većim međunarodnim pritiscima na tržištu.

Uprkos obimu izazova, azijsko-pacifički region je pokrenuo praksu o održivosti u raznim sferama, posebno u obrazovnoj sferi društva [19]. Kako bi se uskladile kulturne, ekološke i političke raznolikosti sa pritiscima regionalnog ekonomskog i resursnog razvoja, bilo je neminovno uvesti integrativno razmišljanje. Neki od analitičara su se i ranije bavili pitanjima politike i prakse, međutim situacija je zahtevala pažljivu analizu i prepoznavanje višestrukih interesa mnogih društvenih strana današnjice [20]. Porasla je tražnja za visokim obrazovanjem širom azijsko-pacifičkog regiona, uporedo sa rastom nataliteta, što je uslovalo hitnu primenu održivih strategija. Azijsko-pacifički region je posebno zanimljiv upravo kao testni ili ispitni region za procenu odgovora visokog obrazovanja na izazove održivosti. Inicijative visokog obrazovanja za održivost širom regiona u mnogim su aspektima usklađene sa globalnim trendovima. Veliki broj institucija visokog obrazovanja širom azijsko-pacifičkog sveta doprineo je održivosti u Green campus -ima (u prevodu zeleni kampus), posebno u domenu upravljanja stakleničkim gasovima, upravljanju otpadom i slično. Green Campus je predstavljao umrežen sistem univerziteta sa ciljem poboljšanja obrazovnog okruženja za održivost, sa osnovnim motom „smanji, ponovo koristi, recikliraj“ [21]. Više od 20 korejskih univerziteta pridružilo se udruženju Green Campus. Misija University Sains Malaysia u 2006. godini, izražavala je snažnu posvećenost smanjenju siromaštva, dok je kreativno podsticala održivost koristeći metaforu „univerziteta u bašti“ [22]. Uspostavljene su različite inicijative za objedinjavanje akademskih disciplina i institucija u istraživačkim aktivnostima prilagođenih održivosti. Univerzitet u Tokiju je 2005. godine osnovao integrisani naučni istraživački sistem kako bi promovisao multidisciplinarnu tačku sa fokusom na održivost. Japanska mreža sa globalnom perspektivom, ali sa posebnim fokusom na Aziju, je pokrenula interdisciplinarni međunarodni časopis Održivost kao nauka [23]. Određene globalne inicijative formirane sa ciljem povećanja sinergije među istraživačko-obrazovnim aktivnostima i podsticanja međuuniverzitetske saradnje, predstavljale su podršku Obrazovanju za održivi razvoj (OOR). Kao primer može se navesti osnivanje UNESCO-ove katedre na Univerzitetu Okaiama, 2007. godine, sa ciljem istraživanja obrazovanja za održivi razvoj. Istraživanja su inicirana od strane Regionalnih centara Univerziteta Ujedinjenih nacija (UNU), podržavajući edukaciju za održivi razvoj.

Univerziteti u području Južnog Tihog okeana, zasnovani na vrednostima regionalizma kao najbolje metodologije za unapređenje ukupnog održivog razvoja, ispitivali su ekonomski rast usklađen sa upravljanjem i bezbednošću. Promovisane su i strateške promene kroz partnerstvo među visokoškolskim ustanovama. Regionalnim programom Ujedinjenih nacija za životnu sredinu za

Aziju i Pacifik (UNEP-ROAP) oformljen je azijsko-pacifički regionalni univerzitetski konzorcijum (RUC), koji je pokrenuo program liderstva za životnu sredinu i održivi razvoj 2004. godine. Program je pokrenut preko Univerziteta Tongji u Šangaju, a u njegovom nastanku učestvovalo je 12 institucija [24]. Od 2006. godine, konzorcijum RUC je u ponudi imao višenacionalni, interdisciplinarni postdiplomski magistarski program iz oblasti upravljanja životnom sredinom i održivim razvojem [25]. Institut za napredne studije (IAS) UNU pokrenuo je 2008. godine ProSPER.Net, promociju održivosti u postdiplomskom obrazovanju i istraživačkoj mreži, koja je ujedinila vodeće institucije, preko Azije i Pacifika [26]. Institucije visokog obrazovanja činile su strukturu Univerzitetskog konzorcijuma i davale doprinose u povezivanju teorije i prakse održivosti [27]. U Japanu i Maleziji aktivnosti Univerzitetskog konzorcijuma podstakao je interdisciplinarni rad među institucijama visokog obrazovanja [28]. Učešće nevladinih organizacija podstaklo je u praksi održivost u visokoškolskim ustanovama.

Primeri prakse privatnog visokog obrazovanja u zemljama azijsko-pacifičkog regiona

Prema podacima iz 2009. godine, veliki deo istočne i jugoistočne Azije utirao je put ka privatnom visokom obrazovanju, koje je predstavljalo rastući segment postsekundarnog ili visokog obrazovanja [29]. Na primer, u Indoneziji, Japanu, Republici Koreji i na Filipinima, privatni univerziteti upisivali su većinu studenata, u nekim slučajevima čak i do 80% [30]. U periodu do 2014. godine (za period od 5 godina), privatni fakulteti i univerziteti u Maleziji povećali su svoj broj od 100 na 690. Između 1998. i 2001. u Mongoliji je osnovano 46 novih privatnih visokoškolskih institucija; do 2004. godine, Mongolija je imala ukupno 129 privatnih i 47 javnih koledža i univerziteta [31]. Indonezija je 2009. godine imala 83 javne i 3.019 privatne visokoškolske ustanove [32]. Slično tome, u Kini je takođe došlo do ekspanzije privatnih visokoškolskih institucija, te je privatno visoko obrazovanje postalo značajan deo ukupnog obrazovnog sistema. Čak, blizu 43 miliona studenata pohađalo je privatne visokoškolske ustanove [33].

Tabela 1. ukazuje na značajne razlike u proporcijama javnog i privatnog visokoškolskog obrazovanja u određenim azijskim zemljama od 2000. do 2007. godine. Iako se broj visokoškolskih institucija povećavao, ravnoteža upisa između javnih i privatnih ustanova znatno se razlikovala. U Vijetnamu, studenti privatnih univerziteta činili su 10,4% od ukupnog broja upisanih u 2007. godini; u Kini je privatno visoko obrazovanje činilo 19,9% ukupnog broja upisanih u 2008. U oba slučaja ove cifre predstavljaju značajno povećanje privatnog visokoškolskog sistema obzirom da su ove zemlje imale socijalističko društveno uređenje, u kojima je visoko obrazovanje ranijih godina bilo u potpunosti javno ili državno [34]. Prema podatku iz 2006. godine, više od 50% visokog obrazovanja u Indiji pružale su privatne visokoškolske institucije i to uglavnom samofinansirajuće [35].

Tabela 1. Broji i vrste visokoškolskih ustanova u azijskim zemljama u 2007.

Zemlja	Državni univerziteti			Privatni univerziteti			Zbir
	diplomirani	nediplomirani	ukupno	diplomirani	nediplomirani	ukupno	
Kina (2009)	-	-	1983	-	-	334	2317
Indija (2006)	245	4097	4493	80	13400	13480	17973
Indonezija	-	-	81	-	-	2341	2512
Malezija	18	40	58	22	519	541	599
Filipini	424	1352	1776	1363	2045	3048	5184
Tajland	66	-	66	54	401	455	521
Vijetnam	305	-	305	64	-	64	369

Napomena: Ukupan iznos za Indiju uključuje i univerzitete sa statusom koji im je omogućavao potpunu autonomiju u postavljanju kurseva i nastavnog plana, kao i sopstvene smernice za upis, školarinu i nastavu [36]

Podaci iz 2018. godine govore da je preko 40 odsto studenata u Aziji upisano na privatne institucije. Indonezija i Filipini se nalaze u prvih deset zemalja u svetu po pitanju upisa studenata na privatne

institucije. Tabela 2. prikazuje broj javnih i privatnih visokoškolskih institucija u zemljama ASEAN-a i to u dva perioda, od 2010. do 2012. godine i od 2015. do 2017. godine. Može se zaključiti da je u gotovo svim zemljama (osim Mjanmara) broj privatnih visokoškolskih institucija značajno porastao u odnosu na javne, odnosno državne Fakultete.

Tabela 2: Broj javnih i privatnih visokoškolskih ustanova u zemljama jugoistočne Azije u periodu 2010./2017.

Zemlje	Broj javnih visokoškolskih institucija		Broj privatnih visokoškolskih institucija	
	2010-2012	2015-2017	2010-2012	2015-2017
Brunej	4	6	-	6
Kambodža	38	54	46	72
Indonezija	83	81	2,818	2,431
Laos	22	85	31	83
Malezija	20	20	500	599
Mjanmar	171	169	-	35
Filipini	220	231	1636	1712
Singapur	5	9	47	30
Tajland	98	66	73	455
Vijetnam	187	64	29	305

Napomena: Kampusni ogranci stranih univerziteta grupisani su i ubrojani u privatne visokoškolske ustanove [37]

Region Azije već duži niz godina utire put ka korišćenju obrazovanja na daljinu, kontrolišući i smanjujući troškove u visokom obrazovanju, čime na još jedan način doprinosi politici održivog razvoja. Podatak iz 2011. godine govori da je više od 70 univerziteta širom regije, nastavu držalo isključivo putem učenja na daljinu. Jedan od najstarijih univerziteta u Aziji, Otvoreni univerzitet Republike Koreje, pokrenuo je brojne inovacije u učenju na daljinu nudeći visokokvalitetne instrukcije kada je ovaj način učenja u pitanju. Zemlje najveće korisnice obrazovanja na daljinu u 2011. godini, bile su Kina i Indija. Centralni „radio i televizijski univerzitet“ sa sedištem u Pekingu direktno je opsluživao oko 2,6 miliona aktivnih i posredno, još 3,5 miliona studenata kroz mrežu otvorenih pokrajinskih univerziteta. Za svoj način učenja koristio je radio, televiziju i internet, dok su predavači bili organizovani u centrima za učenje širom zemlje. Indija je takođe 2011. godine imala blizu devet otvorenih državnih univerziteta i oko 60 programa van univerziteta (koje su vodili konvencionalni univerziteti) a koji su zajedno beležili upis od oko 3,3 miliona studenata, od kojih je skoro milion studenata bilo aktivno, kako na dodiplomskim, tako i na postdiplomskim studijama [38]. Godinama su se uveli i standardi kvaliteta koji su doprineli još većem razvoju ovog vida studiranja. Na Tajlandu su prema podacima iz 2018. godine, ministarstva (iz domena obrazovanja) uvela brojne kriterijume kako bi regulisali ponudu programa studija odnosno obrazovanja na daljinu. Kriterijumi su detaljni u smislu ispunjavanja kvaliteta i bave se upravljanjem programom, osobljem, resursima, podrškom studentima, nadgledanjem učešća studenata na platformama za učenje, kao i proveravanjem identiteta studenata prilikom završnih testova i ispita. Neophodno je obezbediti adekvatne resurse a u tom smislu istaći da su evidentna tri različita načina pružanja usluga obrazovanja na daljinu i to: mogućnost korišćenja štampanog medija, emitovanje edukativnih sadržaja i e-učenje. Programi moraju da ispunjavaju standardni vremenski raspored visokog obrazovanja kao i zahteve standardnih kriterijuma [39].

Neophodno je istaći i činjenicu da se u savremenu praksu visokog obrazovanja u Aziji i Evropi sve više uključuju i projekti razmene studenata u smislu mogućnosti dobijanja punih stipendija za studente iz drugih zemalja. Primer za ovo je projekat SHARE, koji je iniciran 2015. godine i finansiran od strane Evropske unije a čija vrednost iznosi deset miliona evra. Ovim projektom zemlje ASEAN asocijacije (konkretno Brunej, Kambodža, Indonezija, Laos, Malezija, Mjanmar, Filipini, Vijetnam, Singapur i Tajland) i Evropska unija pozivaju buduće studente da se prijave za dodiplomske studije u inostranstvu u periodu od avgusta do decembra meseca 2020. godine. Dakle, program SHARE nudi jednosemestralnu razmenu studenata sa odabranih univerziteta iz regiona ASEAN-a i u potpunosti je finansira. SHARE predstavlja podršku EU visokom obrazovanju u regionu ASEAN-a sa ciljem uspostavljanja bolje regionalne saradnje, razmene znanja kao i internacionalizacije visokoškolskih institucija zemalja ASEAN asocijacije.

Realizujući svoju viziju stvaranja ASEAN-ovog područja visokog obrazovanja, ASEAN saraduje sa konzorcijumom koji vodi Britanski savet i koji se sastoji od DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst - Nemačka akademska asocijacija), EP-Nuffic (Dutch internationalisation agency - Holandska internacionalna agencija), Campus France, ENQA (European Association for Quality Assurance in Higher Education – Evropska asocijacija za kvalitet visokoškolskih ustanova) i EUA (European University Association – Evropska univerzitetska asocijacija) do 2020. godine [40]. Projekti koji podrazumevaju razmenu studenata zagovaraju socijalnu ili društvenu komponentu održivog razvoja koja se odnosi na najosetljiviju ali i na najznačajniju kariku obrazovanja. Samim tim što se studenti uključuju u ovaj program i međusobno razmenjuju znanja i iskustva, stvara se nova buduća snaga ljudskog društva koja počiva na mladima i koja samim tim predstavlja doprinos konceptu održivog razvoja.

Stanje visokog obrazovanja u Srbiji u odnosu na (održivi) razvoj

Srbija je 2005. godine izradila Nacionalnu strategiju održivog razvoja, dok je ista trebalo da trasira put ka posebnim strateškim prioritetima i pravcima. Ipak, zbog raznih prepreka kako društvenih, političkih tako i ekonomskih, posebni prioriteti održivosti su stavljeni u „zapećak“. Ovo se svakako odnosi na činjenicu da je put održivog razvoja u Srbiji teško ostvariv, odnosno teško se postiže usklađenost teorije i prakse. Nedovoljna ekonomska sredstva su predstavljala bitnu kočnicu utiranja puta održivog razvoja. Prema izveštaju Evropske komisije iz 2012. godine, obrazovanje u Srbiji beleži stagnaciju, odnosno slabo napreduje. U pomenutom izveštaju je istaknuto da nije bilo zadovoljavajućih obrazovnih resursa koji su u nadležnosti Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja kao i da dotadašnje obrazovne reforme nisu dale očekivani napredak [41]. Neminovno je bilo u svrhu poboljšanja obrazovnog sistema Srbije raditi na jačanju i finansijskoj podršci odnosno na kontroli obrazovnih programa koji bi bili usklađeni sa evropskim standardima. Zabeleženo je i slabo napredovanje realizovanja Nacionalnog okvira kvalifikacija u oblasti višeg i visokog obrazovanja. Kako bi se moglo odgovoriti potrebama tržišta rada, neminovno je bilo osavremeniti sistem obrazovanja, reformisati isti uvođenjem novih nastavnih planova i programa. Bilo je potrebno obrazovati odgovarajući kadar odnosno ljudske resurse, koji bi adekvatno odgovorili potrebama privrede ali i društva u Srbiji, prema rezultatima do kojih se došlo kroz Tempus projekte pod nazivom „Careers“. Prema ovim rezultatima, srpska novoobrazovana snaga završenih studenata, imala je deficit u preuzimanju inicijative za određene poslovne zadatke, ali i nedostatak kritičkog mišljenja kao i donošenje odluka. Ovi rezultati su proizišli i delom iz razloga što studenti u Srbiji uglavnom nemaju mogućnost da praktično primene stečena znanja u kompanijama ili radnim organizacijama, za vreme studiranja [42]. Za razliku od drugih zemalja, (kako zemalja Evropske unije tako i azijsko-pacifičkog regiona) Srbija dakle ne poseduje, odnosno nije posedovala sistem obrazovanja koji bi bio okrenut ka potrebama privrede. Veliki problem za Srbiju je bila i visoka stopa nezaposlenosti, kao i nemogućnosti da mladi diplomirani studenti krenu sa radom i usavršavaju stečena znanja kroz praksu. U srpskom obrazovnom sistemu, nema dovoljne satisfakcije da se kreiraju ili osposobljavaju kadrovi koji bi kasnije lakše našli mogućnost zaposlenja kako u domaćim tako i u inostranim firmama.

U Srbiji se obrazovni profili ne odvijaju u skladu sa privredom a još sporije se implementiraju u istu. Strategijom obrazovanja iz 2012. godine, planiralo se da do 2020. godine srednje obrazovanje dobije status obaveznog obrazovanja, odnosno da se poveća nivo visokoobrazovanih kadrova do 38,5%, sa 6,5% koliko ih je prema statističkim proračunima bilo 2012. godine. Prema istoj strategiji bili su zacrtani visoki ciljevi, odnosno da naučnici u Srbiji dostignu evropske standarde, da se nastavni kadar što više motiviše za davanje najboljih rezultata, te da se i potreba privrede usaglasa sa obrazovnim profilima budućih studenata i obratno. Ovi ciljevi su ipak bili postavljeni bez sagledavanja realnosti i načina na koji srpsko društvo doživljava i ulaže u samo obrazovanje. Sredstva materijalne i finansijske podrške obrazovanju u Srbiji su od 2012. godine pa do danas simbolična te postoji finansijska nesigurnost zbog čega zacrtano nije ostvareno. Najkritičnije tačke Strategije su se upravo ogledale u raskoraku postavljenih ciljeva i nemogućnosti zapošljavanja

visokoobrazovanog kadra. Nedovoljna sredstva su se izdvajala i za nauku što govori podatak iz 2012. godine, prema kome je iz budžeta za nauku bila izdvojena suma od 0,36% BDP-a (u 2011. godini, 0,35%). Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, udeo ukupnih budžetskih sredstava za istraživanje i razvoj u bruto domaćem proizvodu u 2017. godini, iznosio je 0,40%. Najveći procenat budžetskih sredstava za istraživanje i razvoj pripao je sektoru države (57,3%), zatim sektoru visokog obrazovanja (26,3%). Prema društveno-ekonomskim ciljevima, najviše budžetskih sredstava opredeljenih za istraživanje i razvoj u 2017. bilo je utrošeno za cilj: Opšte unapređenje znanja – Istraživanje i razvoj finansirani iz opštih fondova univerziteta (34,6%) [43]. Udeo ukupnih budžetskih sredstava za IR u bruto domaćem proizvodu u 2018. godini iznosio je 0,37%. Najveći procenat budžetskih sredstava za IR u 2018. godini pripao je sektoru države (58,1%), a zatim sektoru visokog obrazovanja (27,3%) [44]. Strategijom naučnog i tehnološkog razvoja, planirano je da suma izdvojenih sredstava dostigne nivo od 0,60% BDP do 2020. godine. Unija sindikata prosvetnih radnika Srbije napravila je analizu i predlog sredstava za prosvetu i nauku za 2020. godinu, predloživši da najveće povećanje bude kod sledećih segmenata, pojedinačno: nauke i administracije Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, kao i Zavoda za vrednovanje kvaliteta [45]. Uporedivši planirana i stvarna izdvajanja iz budžeta za nauku, može se zaključiti da je ova cifra bila skoro upola manja od planirane u 2020. godini, odnosno da se vrti oko 0,3%, od planiranih 0,6%.

U oblasti unapređenja kapaciteta ljudskih resursa, podrška koju su istraživači ostvarili kroz dodatno finansiranje u 2012. godini bila je značajno manja nego u 2011. godini. Smanjena su sredstva za finansiranje raznih naučno stručnih publikacija poput monografija, naučnih časopisa, prisustvovanje i organizovanje simpozijumima kako u Srbiji tako i izvan granica zemlje. Pobrojane stavke su umnogome narušile ugled srpskog obrazovnog sistema u Evropi a i u svetu [46]. Takođe, Srbija ima problem i sa odlivom stanovništva, odnosno sa smanjenjem broja stanovnika. Ovome doprinosi podatak da više od trideset hiljada ljudi godišnje ode iz zemlje, tražeći ekonomsku sigurnost u bolje razvijenim zapadnoevropskim državama. Kriva koja pokazuje demografsko kretanje stanovništva u Srbiji je osamdesetih godina dvadesetog veka imala opadajući trend i to najpre u Vojvodini, dok se za desetak godina ovaj pad odrazio na čitavu zemlju i nastavio spuštanje. Određeni proračuni ukazuju na alarmantan podatak prema kome će se do 2050. godine, broj stanovnika Srbije smanjiti za više od 2 miliona. Ovakav trend će svakako doprineti i negativnim efektima po obrazovanje u Srbiji [47]. Može se konstatovati da je potrebno da država više pomogne institucijama koje se bave kvalitetom obrazovanja poput Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Nacionalnog saveta za visoko obrazovanje, KONUS-a i sličnih organizacija. Neophodno je napomenuti da ove organizacije imaju različite rezultate kada je obrazovanje u Srbiji u pitanju, te da je to rezultat nedovoljnih finansija ali i problema koji se tiču kadrova unutar ovih organizacija. Sa reformom visokoobrazovnog sistema koji je trebalo biti usaglašen sa Bolonjskom deklaracijom, Srbija je krenula 2003. godine, dok je Zakon o visokom obrazovanju donet 2005. godine. Zakonom iz 2005. godine definisan je način evropskog sistema akumulacije i prenosa bodova, odnosno uveden je sistem visokog obrazovanja koji sadrži tri ciklusa a završava se sticanjem diplome. Konačno, školske 2007./2008. godine, u Srbiji je otpočeo novi način studiranja na osnovu koga svi studenti studiraju prema reformisanom programu visokog obrazovanja [48]. Uvođenje Bolonjske deklaracije, po mnogim autorima, odrazilo se negativno na visokoobrazovni sistem Srbije, jer sama država nije bila spremna da kvalitetno odgovori novonastaloj situaciji. Naime, Srbija je imala vrlo temeljne načine studiranja pre Bolonje, kroz takozvano humboltovsko sticanje znanja koje je predstavljalo integrisanost predavanja, učenja i istraživanja. Kadrovi koji su završavali fakultete u to vreme bili su mnogo obrazovaniji i spremniji za radne zadatke. Bolonjska deklaracija je donela niz problema, jer se ovim sistemom otišlo u totalnu krajnost koja je za rezultat dala lako sticanje diploma i dosta nekvalitetnih „visokoobrazovanih“ kadrova, koji su se uglavnom političkim putem vinuli do vodećih pozicija na koje nisu mogli intelektualno odgovoriti, što je pak rezultiralo nedovoljnim poverenjem u obrazovni sistem Srbije kao i od strane samih građana i od strane zemalja iz inostranstva [49]. Srbija je pre dve godine, uvela takozvano dualno obrazovanje, ali je prema mišljenju određenih autora, ovo obrazovanje zastarelo, obzirom da je u Nemačkoj bilo

aktuelno još u devetnaestom veku zbog načina funkcionisanja tadašnjeg nemačkog društva i privrednog sistema. Pojedini nastavni kadrovi smatraju da je ovaj sistem obrazovanja samo dodatno pojačao jaz među bogatim i siromašnim slojevima srpskog društva, dok je situacija oko zaposlenja u privredi vrlo nestabilna. „Srbija ne poseduje jaku privredu kao ni grupu inostranog stanovništva koja bi bila integrisana, te umesto problema nedostatka radnika, u Srbiji je glavni problem nezaposlenost“ [50]. Rezultat višegodišnjeg zapostavljanja obrazovnog sistema u Srbiji je konačno doveo do gubitka punopravnog članstva Nacionalnog tela za akreditaciju i proveru kvaliteta visokog obrazovanja Srbije (NAT) u Evropskoj asocijaciji za obezbeđenje kvaliteta u visokom obrazovanju (ENQA). Prethodna Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta pod nazivom KAPK, dobila je od strane nadležne Komisije zadatak da otkloni nepravilnosti vezane za ispunjavanje evropskih standarda obrazovanja a NAT je kao novoformirano telo trebalo da ove nedostatke i otkloni [51]. Nažalost, to se nije dogodilo.

Zaključak

Za rešavanje problema održivosti visokog obrazovanja zaključeno je da potrebna inovirana strategija, da su potrebna veća finansijska sredstva od inostranih partnera, kako bi se postigao veći kvalitet visokog obrazovanja, na nivou svih regiona, sa postizanjem veće efikasnosti uz primenu novih tehnologija. Primena savremenih programa i metoda kao i informaciono-komunikacionih tehnologija je prisutna u savremenom poslovnom okruženju u mnogim razvijenim zemljama, kao što su pojedine zemlje azijsko-pacifičkog regiona. Modernizacija visokog obrazovanja podrazumeva ne samo tradicionalni pristup predavanju već i aktivan inovativan pristup znanju i učenje uz praksu i rad. Da bi se usmerilo visoko obrazovanje ka privrednom razvoju Srbije neophodan je integrativan pristup u strategiji visokog obrazovanja gde bi se definisali ciljevi vezani za tehnološke i privredne procese i uključivali studenti u sve privredne procese i aplikacije. Softverski proizvodi, studije slučaja i povezivanje različitih modula u proizvodnim procesima preduzeća ili kompanije, sve se više potražuje u savremenom međunarodnom poslovanju. U periodu globalizacije se stvaraju sve veće potrebe za inovacijom visokog obrazovanja i praktičnih veština. Primena većeg nivoa obrazovanja, koje je poluga privrednog razvoja, uz savremenu tehnologiju, stvorilo bi veće finansijske učinke i veće benefite preduzeća a time bi se ostvario i veći BDP Srbije. U eri svetske pandemije virusa veliki broj stručnjaka i visokobrazovanih kadrova, koji su stekli nova znanja u razvijenim zemljama i koji su pristigli iz raznih krajeva sveta, imaju šansu da uz podršku vlade ostanu u Srbiji i daju još veći doprinos inoviranju znanja i obrazovanja. Time bi se stvorili uslovi za osavremenjavanje svih procesa i uslovi za zdravije društvo i blagostanje svih stanovnika Srbije u odgovarajućem socijalnom, ekonomskom i ekološkom okruženju.

Bibliografija

- [1] Izveštaj OUN „Our Common Future“, 1987.
- [2] Pejanović R. O agrarnim krizama, Letopis naučnih radova, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad, 2011, 1/2011, pp. 5-16.
- [3] Održivi razvoj, dostupno na: http://sr.wikipedia.org/sr/Održivi_razvoj)
- [4] Boer B. Institutionalising ecologically sustainable development: the roles of national, state, and local governments in translating grand strategy into action, *Willamette Law Revew.*, 1995., [31]2, p. 307.
- [5] Davies L.L. East Going West: The Promise of Assured Supply Laws in Modern Real Estate Development, *J. Marshall Law. Revew.*, 2009, 43, p. 319.
- [6] Meadowcroft J. National sustainable development strategies: features, challenges and reflexivity, *European Environment*, 2007, [17]3, pp. 152-163.

- [7] Wals A.E.J. and Jickling B. Sustainability' in higher education: from doublethink and newspeak to critical thinking and meaningful learning, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2002, [3]3, pp. 221-232.
- [8] Nomura K. and Abe O. The education for sustainable development movement in Japan: a political perspective, *Environmental Education Research*, 2009, [15]4, pp. 483-496.
- [9] Nomura K. and Abe O., Sustainability and Higher Education in Asia and the Pacific, 2018, <http://www.guninetwork.org/articles/sustainability-and-higher-education-asia-and-pacific>.
- [10] Corcoran P.B. and Wals, A.E.J. The problematics of sustainability in higher education: a synthesis, in Corcoran P.B. and Wals A.E.J. (eds), *Higher Education and the Challenge of Sustainability: Problematics, Promise, and Practice*, Kluwer Academic, Dordrecht, 2004, pp. 87-90.
- [11] Elias D. UNESCO's approach to implementing the Decade of Education for Sustainable Development (DESD) in Asia and the Pacific, *Australian Journal of Environmental Education*, 2006, [22]1, pp. 83-86.
- [12] Niu D., Jiang D. and Li F. Higher education for sustainable development in China, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2010, [11]2.
- [13] Ryan A., Tilbury D., Corcoran P.B., Abe O. and Nomura K. Sustainability in higher education in the Asia-Pacific: developments, challenges, and prospects, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2010, [11]2, pp. 106-119.
- [14] Mochizuki Y. and Fadeeva Z. Regional Centres of Expertise on Education for Sustainable Development (RCEs): an overview, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2008, [9]4, pp. 369-381.
- [15] Decade of Education for Sustainable Development UNESCO, 2009.
- [16] DESD 2005-2014, <https://www.desd.in/ESD%20across%20the%20World.html>
- [17] UNESCO, 2009, p. 18.
- [18] Tilbury D. and Janousek S. Asia-Pacific contributions to the UN Decade of Education for Sustainable Development, *Journal of Education for Sustainable Development*, 2007, [1]1, pp. 133-141.
- [19] UNESCO, 2009.
- [20] Lindsay J.M. Overlaps and tradeoffs: coordinating policies for sustainable development in Asia and the Pacific, *The Journal of Developing Areas*, 1993, [28]1, pp. 21-30.
- [21] Park T.Y. ESD of Korean Universities, paper presented at the International Symposium on Sustainability in Higher Education: Learning from Experiences in Asia and the World, Rikkyo University, Tokyo, 2008, 12, December.
- [22] Sanusi Z.A. and Khelgat-Doost H. Regional centres of expertise as a transformational platform for sustainability: a case study of Universiti Sains Malaysia, Penang, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2008, [9]4, pp. 487-497.
- [23] Nomura K. and Abe O. Higher education for sustainable development in Japan: policy, and progress, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2010, [11]2.
- [24] Tilbury D. and Janousek S. Asia-Pacific contributions to the UN Decade of Education for Sustainable Development, *Journal of Education for Sustainable Development*, 2007, [1]1, pp. 133-141.
- [25] Niu D., Jiang D. and Li F. Higher education for sustainable development in China, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2010, [11]2.
- [26] Tabucanon M.T. Asia-Pacific university network formed to integrate ESD and SD into higher education, *Journal of Education for Sustainable Development*, 2008, [2]1, pp. 73-75.

- [27] Stephens J.C., Hernandez, M.E., Roma ´n, M., Graham, A.C. and Scholz, R.W. Higher education as a change agent for sustainability in different cultures and contexts, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2008, [9]3, pp. 317-337.
- [28] Bawden R. Sustainability as emergence: the need for engaged discourse, in Corcoran P.B. and Wals A.E.J. (eds), *Higher Education and the Challenge of Sustainability: Problematics, Promise and Practice*, Kluwer Academic, Dordrecht, 2004, pp.21-32.
- [29] Bekessy S.A., Samson K. and Clarkson R.E. The failure of non-binding declarations to achieve university sustainability: a need for accountability, *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 2007, [8]3, pp. 301-316.
- [30] Yencken D., Fien J. and Sykes H. *Environment, Education and Society in the Asia-Pacific Region: Local Traditions and Global Discourses*, Routledge, London, 2000.
- [31] Sodnomtseren A. The Impact of Globalization: A Case of Mongolian Universities, *International Educator*, 2006, 43. pp. 17–18.
- [32] Nizam. Indonesia, in: *Higher Education in South-East Asia*, UNESCO, Asia and Pacific Regional Bureau for Education, Bangkok, 2006, Available: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001465/146541e.pdf>
- [33] Altbach P.G. Centers and Peripheries in the Academic Profession: The Special Challenges of Developing Countries, in P.G. Altbach (ed.), *The Decline of the Guru: The Academic Profession in the Third World*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- [34] Zeng D.Z. and Wang S. China and the Knowledge Economy: Challenges and Opportunities, *Policy Research Working Papers*, Working Paper 4223, 2007, [1]5,
- [35] <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/7088/wps4223.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [36] Kaul S. Higher Education in India: Seizing the Opportunity, *ICIER Working Paper No. 179*. New Delhi: Indian Council on International Economic Relations, 2006, http://www.icier.org/pdf/WP_179.pdf
- [37] Agarwal P. *Indian Higher Education: Envisioning the Future*. New Delhi: Sage, 2009.
- [38] British Council/H233, 2018. The shape of global higher education: understanding the ASEAN region.
- [39] ADB, Asian Development Bank. *Higher education across Asia: an overview of Issues and strategies*, 2011.
- [40] British Council/H233. The shape of global higher education: understanding the ASEAN region, 2018.
- [41] Pune stipendije za ASEAN studente za studiranje u inostranstvu, 2020, <https://worldscholarshipforum.com/bs/pune-stipendije-studenti-koji-studiraju-u-inostranstvu-2017/>).
- [42] European Commission. The Higher Education Modernisation Agenda (tekst Agende dostupan je na internet adresi: http://ec.europa.eu/education//higher-education/agenda_en.htm).
- [43] Pejanović R. and Tomaš-Simin M. Održivi razvoj u strateškim dokumentima EU, *TREND 2014*, Univerzitet i FTN, Novi Sad, 2014.
- [44] Budžetska izdvajanja za nauku 2017/18 godine, dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20180629-bud%C5%BEetska-izdvajanja-za-nauku-u-201718-godini/?s=1001>).
- [45] Budžetska izdvajanja za nauku u 2018/19 godini, dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20190626-budžetska-izdvajanja-za-nauku-u-201819-godini/>.
- [46] Predlog budžetskih sredstava za prosvetu i nauku u 2020. godini pojedinačno po korisnicima, dostupno na: <https://www.epicentarpres.rs/vest/5946/Predlog-bud%C5%BEetskih-sredstava-za-prosvetu-i-nauku-u-2020.-godini-po-jedina%C4%8Dno-po-korisnicima/>).

- [47] Vlada Republike Srbije, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Izveštaj o stanju nauke u Srbiji za 2012. godinu sa predlozima i sugestijama za narednu godinu, Beograd, 2013. p. 9
- [48] Pejanović, R. Održivi razvoj i visoko obrazovanje, Letopis naučnih radova, 2014, [38]1, p. 5
- [49] Obrazovni sistem – Visoko obrazovanje RS, dostupno na: <https://www.obrazovanje.rs/sr/obrazovni-sistem/visoko-obrazovanje>).
- [50] Čomski N. „Danas“, Beograd, 11. IV 2014, p. 16
- [51] Sistem obrazovanja u Srbiji savršeno odgovara aktuelnoj vlasti, dostupno na: <https://www.021.rs/story/Info/Nauka-i-tehnologija/212281/Sistem-obrazovanja-u-Srbiji-savrseno-odgovara-aktuelnoj-vlasti.html>).
- [52] [Srbija izbačena iz Evropske asocijacije za obebedjenje kvaliteta u visokom obrazovanju](https://www.ozonpress.net/obrazovanje/srbija-izbacena-iz-evropske-asocijacije-za-obebedjenje-kvaliteta-u-visokom-obrazovanju), dostupno na: <https://www.ozonpress.net/obrazovanje/srbija-izbacena-iz-evropske-asocijacije-za-obebedjenje-kvaliteta-u-visokom-obrazovanju/>